

στάσεις άσαφής δέν είναι πάντοτε καί κατ' ανάγκη σφαλερά ἀλλά καθίσταται τότε μόνον, όταν μή ἔχωμεν συνείδησιν τῆς ἀτελείας αὐτῆς καί κατ' ἀκολουθίαν ἐκλαμβάνωμεν αὐτήν ὡς τελείαν καί ἀληθῆ. Κριτήριον δὲ τῆς ἀληθείας θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Σπινόζου, καθάπερ ἤδη καί ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου, αὐτῆ αὐτῆ ἢ ἀλήθεια εἰς τῆς προσηκούσης αὐτῆ ἐναργείας. Ὁ ἔχων, λέγει, ἐννοίαν (ἰδέαν) ἀληθῆ γινώσκει συγχρόνως ἔτι αὐτῆ εἶναι ἀληθῆς οὐδὲ δύναται νὰ ἀμφισβῆσῃ περὶ τῆς ἀληθείας ¹⁾. Καί ποῖον ἄλλο κριτήριον τῆς ἀληθείας δύναται νὰ ὑπάρχη ἀσφαιλέστερον παρά τὴν ἀληθῆ ἐννοίαν; Ὡςπερ τὸ φῶς ἀποκαλύπτει ἑαυτὸ ἅμα καί τὸ σκότος, οὕτω καί ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει κανὼν ἑαυτῆς τε καί τοῦ ψεύδους ²⁾.

4. ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΑΘΗ. Ἐκ τῆς ἀσαφοῦς γνώσεως προκύπτουσι τὰ συναισθήματα καί πάθη, περὶ ὧν ὁ Σπινόζας διαλαμβάνει μετὰ μεγάλης πρὸς τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ ἀκολουθίας καί μετὰ περισσῆς ἀγχινοίας. Οἱ πλεῖστοι λέγει, τῶν περὶ συναισθημάτων καί τοῦ τρόπου τοῦ τῶν ἀνθρώπων βίου γραψάντων ἐκλαμβάνουσιν αὐτὰ οὐχὶ ὡς φυσικὰ καί ἀκόλουθα τοῖς κοινοῖς τῆς φύσεως νόμοις πράγματα ἀλλ' ὡς ἔξω τῆς φύσεως κείμενα· φαίνονται δὲ θεωρῶντες τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ φύσει οἷον εἶ ἀποτελοῦντα κράτος ἐν κράτει, διατραττόντα μᾶλλον τὴν τάξιν τῆς φύσεως, ἢ ἀκολουθοῦντα αὐτῇ καί ἔχοντα ἐν ταῖς πράξεσιν ἀπόλυτον ἐξουσίαν οὐδ' ἐξ ἄλλου τινός, ἀλλὰ μόνον ἐξ ἑαυτοῦ κινούμενον. Ἀνάγουσι λοιπὸν συνήθως τὰ συναισθήματα οὐχὶ εἰς τὴν κοινήν τῆς φύσεως δύναμιν ἀλλ' εἰς ἐλάττωμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἣν διὰ τοῦτο οἰκτίρουν καί μυκτηρίζουσι, περιφρονοῦσι καί καταρῶνται· σκώπτουσι τὰ πάθη καί τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων ἀντὶ τοῦ νὰ ἐρευνήσωσιν αὐτὰ. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ὁ Σπινόζας φρονεῖ ὅτι οὐδὲν ἐν τῇ φύσει γίνεται δυνάμενον νὰ ἀποδοθῆ εἰς ἐλάττωμα αὐτῆς· διότι ἡ φύσις εἶναι πανταχοῦ ἡ αὐτή, τουτέστιν οἱ τῆς φύσεως νόμοι καί κανόνες, καθ' οὓς πάντοτε γίνονται

¹⁾ Eth. 2. prop. 43.

²⁾ Αὐτ. 2, schol.

εἰς τὸν Θεόν, εἶναι ἀληθεῖς» ¹⁾. Ἐνταῦθα δὲ ῥητέον ὅτι πᾶσα πα-
καὶ μεταβάλλονται, εἶναι πανταχοῦ καὶ πάντοτε οἱ αὐτοί, κατ'
ἀκολουθίαν εἰς καὶ μόνος ὑπάρχει τρόπος πρὸς κατανόησιν τῆς
φύσεως οἰουδήποτε πράγματος καὶ ὁ τρόπος οὗτος εἶναι ἡ σπουδῆ
τῶν καθολικῶν νόμων καὶ κανόνων τῆς φύσεως. Τὰ συναισθή-
ματα λοιπὸν καθ' ἑαυτὰ θεωρούμενα ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς αὐ-
τῆς ἀνάγκης καὶ δυνάμεως τῆς φύσεως, ἐξ ἧς καὶ τὰ λοιπὰ κα-
θέκαστα ἔχουσι καὶ τὰ συναισθήματα ὠρισμένας αἰτίας, δι' ὧν
νοοῦνται, καὶ ὠρισμένας ιδιότητος ἀξίας μελέτης. Τοιαῦτα γνωμα-
τεύων ὁ φιλόσοφος περὶ συναισθημάτων διαλαμβάνει περὶ τῆς
φύσεως καὶ δυνάμεως αὐτῶν κατὰ γεωμετρικὴν μέθοδον ὡσεὶ
προέκειτο περὶ γραμμῶν καὶ ἐπιφανειῶν καὶ σωμάτων· σπου-
δάζει περὶ τὰ συναισθήματα θεωρῶν αὐτὰ οὐχὶ ἐλαττώματα
(vitia) ἀλλ' ιδιότητος (proprietaes) τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως,
εἰς ἣν ἀνήκουσιν οὕτως ἀναγκαίως ὡς περ εἰς τὴν φύσιν τοῦ
ἀέρος ἀνήκει ὁ κύτων καὶ τὸ ψῦχος καὶ ἡ θύελλα καὶ ἡ βροντὴ
καὶ τὰ τοιαῦτα. Ταῦτα πάντα καίπερ ὄντα ἀνεπιτήδεια ὅμως
εἶναι ἀναγκαῖα καὶ ἔχουσι ὠρισμένας αἰτίας, δι' ὧν πρέπει νὰ
μανθάνωμεν τὴν φύσιν αὐτῶν. ²⁾ Ἐὰν ὑπῆρχεν ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυ-
τὴν καὶ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀνεξάρτητος, δὲν θὰ ὑπῆρχον κατ' ἀνάγκη
συναισθήματα καὶ πάθη. Νῦν δ' ὅμως ὡς οὕτω τρόπος καὶ
οὐχὶ οὐσία μετέχει τῆς γενικῆς τῶν πραγμάτων ἀλληλουχίας,
ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο πάσχει. ³⁾ Ἡ ψυχὴ
ὑπάρχουσα μέρος τῆς φύσεως καὶ ἠρτημένη ἐξ ἄλλων περιέχει ἐν
ἑαυτῇ πάθος· τὰ πάθη ἄρα εἶναι ἄφυκτον ἐπακολούθημα τῆς πε-
περασμένης τοῦ ἀνθρώπου φύσεως ⁴⁾. Ἐκαστον μερικὸν δύναται
νὰ πάθῃ καὶ νὰ φθαρῇ μόνον ὑπ' ἐξωτερικῆς αἰτίας οὐχὶ δὲ
δι' ἑαυτοῦ· οὐδὲν φθείρει ἑαυτὸ ἀλλὰ τοῦναντίον τείνει ἕκαστον,
καθ' ὅσον δύναται, εἰς τὸ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἑαυτοῦ ὑπαρξιν, ἢ δὲ

¹⁾ Αὐτ. 2, prop. 45-47· prop. 32 καὶ 40.

²⁾ Eth 3, Α'ρχ. Tract. pol. 4.

³⁾ Αὐτ. 3 def. 3 πδλ. αὐτ. prop. 1 καὶ 3.

⁴⁾ Αὐτ. 3, prop 3, schol.

τάσις αὕτη ἀποτελεῖ τὴν πραγματικὴν τοῦ ὄντος φύσιν. ¹⁾ Ὡπερ πάντα οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος τείνει εἰς τὴν ἐπ' ἄπειρον συντήρησιν τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς σωματικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως. Αὕτη δὲ ἡ τάσις (conatus), καθ' ὅσον μὲν ἀναφέρεται εἰς μόνην τὴν ψυχὴν ὀνομάζεται βούλησις (voluntas), καθ' ὅσον δὲ ἀναφέρεται εἰς τὴν ψυχὴν ἅμα καὶ τὸ σῶμα καλεῖται ὄρεξις (appetitus)· ἡ δὲ συνειδητὴ ὄρεξις ὀνομάζεται ἐπιθυμία (cupiditas). Ὡπερ λοιπὸν βουλόμεθα καὶ ἐπιθυμοῦμεν, εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ διατήρησις τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑπάρξεως. Καὶ τὸ μὲν προάγον αὐτὴν ὀνομάζομεν ἀγαθὸν τὸ δὲ κωλύον κακόν· ὥστε αἱ ἐννοιαὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἡρτηνται ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐπιθυμίας καὶ οὐχὶ τὰνάπαλιν. Βουλόμεθα, ὀρεγόμεθα, ἐπιθυμοῦμέν τινος οὐχὶ διότι νομίζομεν αὐτὸ ἀγαθὸν ἀλλὰ τοῦναντίον ὀνομάζομεν τι ἀγαθόν, διότι βουλόμεθα, ὀρεγόμεθα, ἐπιθυμοῦμεν αὐτοῦ. Οὕτω τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὴν ἔφεσιν καὶ ἐπιθυμίαν ἐκάστου· ὁ μὲν φιλάργυρος θεωρεῖ ἀγαθὸν τὴν ἀφθονίαν τῶν χρημάτων καὶ κακὸν τὴν ἔλλειψιν αὐτῶν, ὁ δὲ φιλόδοξος νομίζει ἀγαθὸν τὴν δόξαν καὶ κακὸν τὴν αἰσχύνην, ὁ δὲ φθονερός θεωρεῖ ἀγαθὸν τὴν δυστυχίαν τοῦ ἄλλου καὶ κακὸν τὴν εὐτυχίαν αὐτοῦ. ²⁾ Ἐάν τι αὐξάνη ἢ ἐλαττοῖ τὴν πρὸς ἐνέργειαν δύναμιν τοῦ σώματος, ἢ ἐννοια τοῦ αὐτοῦ πράγματος αὐξάνει ἢ ἐλαττοῖ τὴν νοητικὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς. Ἐντεῦθεν ἡ ψυχὴ ὑφίσταται μεγάλην μεταβολήν· καὶ ὅτε μὲν μεταβαίνει εἰς μείζονα ὅτε δὲ εἰς ἐλάττονα τελειότητα· ἡ μὲν εἰς μείζονα τελειότητα μετάβασις τῆς ψυχῆς εἶναι χαρὰ (laetitia), ἡ δὲ εἰς ἐλάττονα τελειότητα μετάβασις εἶναι λύπη (tristitia). ³⁾ Ἐπιθυμία καὶ χαρὰ καὶ λύπη εἶναι τὰ τρία πρῶτα καὶ κυριώτατα πάθη, ἐξ ὧν πάντα τὰ ἄλλα πηγάζουσιν.

Ἐν τῇ φύσει δηλαδὴ ἡμῶν κεῖται ὅπως τείνωμεν νὰ διατηρῶμεν τὰ παραίτια τῆς χαρᾶς καὶ προβιόχαστικὰ τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως ἀποκρούωμεν δὲ τὰ πρόξενα λύπης καὶ κωλυτικὰ τῆς ὑπάρξεως· ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τῆς αὐτοσυντηρησίας προέρχεται τὸ ὅτι

¹⁾ Αὐτ. prop. 4-7.

²⁾ Eth. 3, prop. 9 καὶ 39 schol.

³⁾ Αὐτ. 3, prop. 11.

ἀγαπῶμεν μὲν τὰ αἷτια τῆς χαρᾶς μισοῦμεν δὲ τὰ αἷτια τῆς λύπης. Ἀγάπη εἶναι χαρὰ παρακολουθουμένη ὑπὸ τῆς παραστάσεως ἐξωτερικῆς αἰτίας, μῖσος δὲ εἶναι λύπη παρακολουθουμένη ὑπὸ τῆς παραστάσεως ἐξωτερικῆς αἰτίας. ¹⁾ Καὶ ὅ,τι δὲ κατα τύχην συνάπτεται ἢ ὁμοιάζει πρὸς τὸ αἷτιον τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης ἀγαπῶμεν ἢ μισοῦμεν· ἢ τοιαύτη ἀγάπη ἢ τὸ μῖσος, ὧν ἡ αἷτία πολλάκις λανθάνει, ὀνομάζεται συμπάθεια ἢ ἀντιπάθεια. ²⁾ Ῥητέον δ' ὅτι οὐ μόνον ἡ εἰκὼν τοῦ παρόντος ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος πράγματος ποιεῖ ἡδονὴν ἢ λύπην πλὴν ὅτι τὰ οὕτω γινόμενα πάθη δὲν εἶναι σταθερὰ ἀλλὰ ταράττονται ὡς τὰ πολλὰ ὑπὸ εἰκόνων ἄλλων πραγμάτων μέχρι οὐ κτηθῆ ἢ περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ πράγματος θεβαιότης. Κατὰ ταῦτα ἐλπίς εἶναι ἀσταθῆς χαρὰ προερχομένη ἐκ τῆς εἰκόνης μέλλοντος ἢ παρελθόντος πράγματος, περὶ οὐ τῆς ἐκβάσεως ἀμφιδάλλομεν· φόβος τοῦναντίον εἶναι ἀσταθῆς λύπη προερχομένη ἐκ τῆς εἰκόνης πράγματος ἀμφιδόλου. Ἐὰν ἀπὸ τῶν συναισθημάτων τούτων ἀρθῆ ἢ ἀμφιβολία, τότε ἐκ μὲν τῆς ἐλπίδος γεννᾶται ἡ ἀσφάλεια ἐκ δὲ τοῦ φόβου ὁ ἀπελπισμός, τουτέστι χαρὰ καὶ λύπη προερχομένη ἐκ τῆς εἰκόνης πράγματος, ὅπερ ἐφοβήθημεν ἢ ἠλπίσσαμεν. ³⁾ Οὐχ ἥττον χαίρομεν μὲν ἐπὶ τῇ χαρᾷ λυπούμεθα δὲ ἐπὶ τῇ λύπῃ τοῦ ἀγαπωμένου ἡμῖν προσώπου· καὶ ἀγαπῶμεν μὲν τὸ ποιοῦν χαρὰν μισοῦμεν δὲ τὸ ἐπάγον λύπην τῷ ἀγαπωμένῳ προσώπῳ. ⁴⁾ Ἐκ τοῦ ἐναντίου χαίρομεν μὲν ἐπὶ τῇ λύπῃ λυπούμεθα δ' ἐπὶ τῇ χαρᾷ τοῦ μισουμένου ἡμῖν ὑποκειμένου· καὶ ἀγαπῶμεν μὲν τὸ ἐπάγον λύπην μισοῦμεν δὲ τὸ ποιοῦν χαρὰν τῷ μισουμένῳ προσώπῳ. ⁵⁾ Πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, οὓς οὔτε ἀγαπῶμεν οὔτε μισοῦμεν, διατιθέμεθα κατὰ τινὰ μίμησιν συμπαθῶς· ἢ μίμησις αὕτη καθ' ὅσον μὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν λύπην καλεῖται οἶκτος, καθ' ὅσον δὲ ἀγα-

¹⁾ Eth 3, prop. 12, καὶ 13 schol, Amor nihil aliud est quam laetitia, concomitante idea causae externae; Odium nihil aliud quam tristitia, concomitante idea causae externae.

²⁾ Ἀὐτ. prop 15 καὶ 16.

³⁾ Ἀὐτ. prop. 18.

⁴⁾ Ἀὐτ. prop. 21 καὶ 22.

⁵⁾ Ἀὐτ. prop 23 - 26.

φέρεται ἐπὶ τὴν ἐπιθυμίαν ὀνομάζεται ζήλος (aemulatio). Σπεύδοντες δὲ νὰ ἀπαλλαγῶμεν τοῦ οἴκτου προθυμούμεθα νὰ ἀπαλλάξωμεν τῆς ἀθλιότητος τὸ ὑποκείμενον τοῦ ἡμετέρου οἴκτου· οὕτω δὲ προέρχεται ἐκ τοῦ οἴκτου ἢ πρὸς βοήθειαν καὶ εὐεργεσίαν ὄρεξις, ἢ εὐμένεια (benevolentia) ¹⁾. Ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τιαύτη, ὥστε νὰ οἰκτίρη μὲν τοὺς δυστυχοῦντας φθονῇ δὲ τοὺς εὐτυχοῦντας καὶ ὁ φθόνος εἶναι τοσοῦτον μείζων ὅσῳ τις μᾶλλον ἀγαπᾷ τὸ ὑπὸ τοῦ φθονουμένου κατεχόμενον πρᾶγμα. Ἡ αὐτὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ιδιότης ποιεῖ μὲν τοὺς ἀνθρώπους οἰκτίρμονας καὶ φιλαλλήλους ποιεῖ δ' αὐτοὺς φθονεροὺς καὶ φιλοδοξοῦς. ²⁾ Πρὸς δὲ κλίνει ὁ ἀνθρώπος εἰς τὸ νὰ ὑπερτιμᾷ ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἀγαπωμένους νὰ ὑποτιμᾷ δὲ τοὺς μισουμένους. Καὶ ἢ μὲν χαρὰ ἢ ἐκ τῆς ὑπερτιμῆσεως ἑαυτοῦ εἶναι ἢ ὑπερηφανία, ἢ δ' ἐκ τῆς ὑπερτιμῆσεως ἄλλου χαρὰ καλεῖται ἐξαίρετος τιμὴ (existimatio), τέλος δὲ ἢ ἐκ τῆς ὑποτιμῆσεως ἄλλου χαρὰ ὀνομάζεται καταφρόνησις (despectus). ³⁾ Μετὰ θαυμαστῆς ἀγχινοίας καὶ θαθείας γνώσεως τῶν ἀνθρωπίνων διαλαμβάνει ὁ Σπινόζας καὶ περὶ ἄλλων παθῶν, τῆς μετανοίας καὶ ψυχικῆς γαλήνης ⁴⁾ ὀργῆς καὶ ἐκδικήσεως ⁵⁾ ταπεινότητος καὶ φιλαυτίας, μίσους καὶ φθόνου ⁶⁾ φιλοδοξίας καὶ κοσμιότητος ⁷⁾ δόξης καὶ αἰσχύνης ⁸⁾ θαυμασμοῦ καὶ καταφρονήσεως ⁹⁾ καὶ τῶν τοιούτων. Τὰ ποικίλα καὶ ἄπειρα συναισθήματα ἀνάγονται εἰς τὴν ἐπιθυμίαν, τὴν χαρὰν ἢ λύπην, καὶ διαφέρουσι κατὰ τε τὸ διεγείρον αὐτὰ πρᾶγμα καὶ κατὰ τὸ συναισθανόμενον ὑποκείμενον· διότι οὔτε πάντες οἱ ἀνθρώποι οὔτε ὁ αὐτὸς πάντοτε διατίθεται ὁμοίως πρὸς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. ¹⁰⁾ Πλὴν δὲ τούτων ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα

¹⁾ Αὐτ. 3, prop. 27, schol. corol. 2. 3.

²⁾ Αὐτ. prop. 32, schol.

³⁾ Αὐτ. 3, prop. 26, schol. πδλ. Af. def. 21, 22, 28.

⁴⁾ Αὐτ. prop. 51, schol.

⁵⁾ Αὐτ. 3, prop. 40, corol. 2, schol.

⁶⁾ Αὐτ. prop. 24, schol. prop 55, schol.

⁷⁾ Αὐτ. prop 29, schol. πδλ καὶ Af. def. 43 καὶ 44.

⁸⁾ Αὐτ. prop. 30, schol.

⁹⁾ Αὐτ. prop 52, schol.

¹⁰⁾ Αὐτ. prop. 56, schol prop 51 schol. καὶ 57, schol.

συναισθήματα χαρᾶς και ἐπιθυμίας εἰς τὴν ψυχὴν, καθ' ὅσον ἐνεργεῖ. "Όταν δηλαδὴ ἡ ψυχὴ λαμβάνη σαφεῖς και ἐνκρηγεῖς ἐννοίας, τῆ. ὅταν ἐνεργῇ, συναισθάνεται χαρὰν και τείνει εἰς τὸ νὰ ἐμμείνῃ ἐν ταύτῃ τῇ καταστάσει ὥστε ἡ ψυχὴ ἐνεργοῦσα ἔχει χαρὰν και ἐπιθυμίαν, ἅτινα ὡς ἀναφερόμενα εἰς τὴν ψυχὴν ἐνεργοῦσαν δύνανται νὰ ὀνομασθῶσιν ἐνεργητικὰ συναισθήματα.

6. ΗΘΙΚΗ. Ἐκ τῶν σαφῶν ἐννοιῶν ἤρτηται ὁ ἠθικὸς και ἐνάρετος βίος. Ἡ διαφορὰ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων προέρχεται κατὰ τὸ προκείμενον φιλοσόφημα ἐκ τῆς περὶ τὴν τελειότητα τῶν ἐννοιῶν διαφορᾶς, οὐχὶ ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν. Οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη ἄλλως τὸ πρᾶγμα, ὅποτε τοιαῦται ἀξίαι και ὄρισμένοι κανόνες δὲν ἔχουσιν εὐλόγως θέσιν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐν ᾧ κρατεῖ αὐστηρὰ ἀνάγκη και πάντα προέρχονται μὲν ἐξ αἰτίων ἀλλὰ δὲν ρυθμίζονται κατὰ σκοπούς. ¹⁾ Ἐξαίρεσιν δὲν ποιεῖ οὐδ' ἡ βούλησις, ἣτις κατὰ Σπινόζαν δὲν εἶναι δύναμις τῆς ψυχῆς ἀλλὰ γενικὴ ἐννοια περιλαμβάνουσα τὰ κατὰ μέρος βουλήματα, τουτέστι τὸ πᾶσι τοῖς βουλήμασι κοινόν. Ἀπορρίπτων δὲ ὁ φιλόσοφος τὴν ἐκδοχὴν, καθ' ἣν ἡ βούλησις εἶναι δύναμις και ὁ δὲ δύναμις πέρα τῶν ὀρίων τῆς νοήσεως ἐπ' ἀπειρον ἐκτεινομένη, δεικνύει ὅτι τῇ ψυχῇ ὑπάρχουσι βουλήματα ἕκαστα, αὕτη δηλονότι ἡ ἐκείνη ἡ βεβαίωσις και αὕτη ἡ ἐκείνη ἡ ἄρνησις. Ἄλλ' ἡ βεβαίωσις εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τῆς ἐννοίας, καθ' ἣσον εἶναι ἀδύνατον νὰ νοήσωμεν ἀλήθειάν τινα χωρὶς νὰ βεβαιώσωμεν συγχρό-

¹⁾ Ἡ φύσις δὲν ποιεῖ κατὰ σκοπούς. Τὸ κίωγιον και ἀπειρον ὄν, ὅπερ καλοῦμεν θεὸν ἢ φύσιν, ἐνεργεῖ κατὰ τὴν αὐτὴν, καθ' ἣν και ὑπάρχει ἀνάγκη. Οἱ ἄνθρωποι ὁμῶς ὑπολαμβάνουσιν ὅτι πάντα ἐν τῇ φύσει γίνονται κατὰ τέλος. ὅτι ὁ θεὸς αὐτὸς κατευθύνει πάντα πρὸς ὄρισμένον σκοπὸν ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ ἀνθρώπου· εἰς ἣν προκατάληψιν προήχθησαν οἱ ἄνθρωποι ἐκ τῆς ἑαυτῶν ἐνεργείας. Οἱ ἄνθρωποι δηλαδὴ σχηματίσαντες γενικὰς ἐννοίας και ἐπινοήσαντες προτύπους τῶν πραγμάτων εἰκόνας ἐκάλεσαν τέλειον μὲν τὸ συμφωνοῦν, ἀτελὲς δὲ τὸ μὴ συμφωνοῦν πρὸς ἐκείνας. Τὸ τέλειον και τὸ ἀτελὲς δὲν στοχάζονται τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων ἀλλὰ δηλοῦσι μόνον τὴν ἀνθρωπίνην ἀντίληψιν. (Eth. I. Append. 4 praef.). Τὸ δ' ἀληθὲς εἶναι τοῦτο, ὅτι ἕκαστον πραγματικὸν κατ' ἐντὸ θεωρούμενον εἶναι τέλειον και μόνον ἐν σχέσει πρὸς ἄλλο ἐμφανίζεται ἡμῖν ὡς ἀτελὲς. (Αὐτ. 2, def. 7).

νωσ αὐτήν. Ἡ νόησις π. χ. ὅτι αἱ γωνίαι τοῦ τριγώνου ἰσοῦνται πρὸς δύο ὀρθὰς εἶναι ἄμκ καὶ βεβαίωσις ταύτης τῆς ἀληθείας· τὸ νοεῖν τὴν ἀλήθειαν καὶ βεβαιοῦν αὐτήν εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό. Ἡ ἔννοια λοιπὸν πράγματός τινος περιέχει κατ' ἀνάγκην τὴν βεβαίωσιν, ἧς ἄνευ οὔτε νὰ ὑπάρχη οὔτε νὰ νοηται δύναται. Οὕτω βούλησις καὶ νόησις εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό.¹⁾ Ἡ βούλησις οὔσα ὀρισμένος τρόπος, ὡσπερ καὶ ἡ νόησις, καθορίζεται ὑπὸ αἰτίας καὶ αὕτη ὑπ' ἄλλης καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον· διὸ δὲν δύναται ἡ βούλησις νὰ κληθῆ ἐλευθέρα ἀλλὰ μόνον ἀναγκαία.²⁾ Ἀλλὰ κατ' ἄλλην ὁμῶς διάφορον ἐκδοχὴν ὁ Σπινόζας ὀρίζει τὴν βούλησιν, καθὰ ἦδη ἐρρήθη, ὡς τάσιν τῆς ψυχῆς πρὸς αὐτοσυντηρίαν.³⁾ Καὶ οὕτω δὲ ἡ βούλησις δὲν εἶναι γενικὴ δύναμις ἀλλ' ὀρισμένη τις τάσις ἐκ τινος αἰτίας ἡρτημένη. Ἄγνοοῦντες ὁμῶς τὴν ποιοῦσαν αἰτίαν φανταζόμεθα ὅτι ἐσμὲν ἐλεύθεροι. Οὕτω τὸ νήπιον πιστεύει ὅτι ἐλευθέρως ὀρέγεται τοῦ γάλακτος, ὁ ὠργισμένος παῖς ὅτι ἐλευθέρως θέλει τὴν ἐκδίκησιν καὶ ὁ δειλὸς τὴν φυγὴν· ὁ μεθύων πιστεύει ὅτι ἐξ ἐλευθέρας τῆς ψυχῆς ἀποφάσεως λέγει ὅσα νήφων δὲν θὰ ἔλεγεν· ὁ παράφρων καὶ ὁ φλύαρος καὶ πολλοὶ ἄλλοι πιστεύουσιν ὅτι λέγουσιν ἐξ ἐλευθέρας τῆς ψυχῆς ἀποφάσεως, ἐνῶ ἀληθῶς εἶναι ἀνίκανοι νὰ κρατήσωσι τῆς πρὸς τὸ λέγειν ὀρμῆς. Καὶ ἡ πείρα καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος διδάσκουσιν ὅτι οἱ ἄνθρωποι διὰ τοῦτο νομίζουσιν ἑαυτοὺς ἐλευθέρους, διότι ἔχουσι μὲν συνείδησιν τῶν ἑαυτῶν πράξεων ἀλλ' ἀγνοοῦσι τὰς παρορμώσας αἰτίας.⁴⁾ Ἡ πρὸς αὐτο-

¹⁾ Eth. 2, prop. 48. schol. prop. 49, corol. «Voluntas et intellectus unum et idem est. Demonst. Voluntas et intellectus nihil praeter ipsas singulares volitiones et ideas sunt. At singularis volitio et idea unum et idem sunt, ergo voluntas et intellectu unum et idem sunt».

²⁾ Αὐτ. 1. prop. 32. 2, prop. 48.

³⁾ Ἐνῶ κατὰ τὴν πρώτην ἐκδοχὴν ἡ βούλησις ταυτίζεται τῇ νοήσει, κατὰ τὴν δευτέραν ἡ βούλησις εἶναι ὀρμητή, ἧς ἐπικκολούθημα εἶναι ἡ νόησις διότι τούτο βεβαίως σημαίνει ὅπερ ὁ Σπινόζας λέγει, ὅτι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν κλονίζονται κατὰ τὴν βούλησιν. Ἡ περ' ἀλληλα ἐξέτασις τῶν χωρίων 2, 49, corol. καὶ 3, 9, schol δεικνύει ὅτι ὁ φιλόσοφος ὀρίζει τὴν βούλησιν κατὰ δύο διαφόρους τρόπους.

⁴⁾ Αὐτ. 3, prop. 2, schol. πδλ. αὐτ. 1, Append. Epist. 62. Καὶ ὁ

συντηρίαν τάσις είναι ή πρώτη και κυριωτάτη βάση της ἀρετής.¹⁾ εὐλόγως, διότι πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιθυμῆ τις νὰ ζῆ καλῶς και νὰ εὐτυχῆ χωρὶς ἄμα νὰ ἐπιθυμῆ, ὅπως ὑπάρχη, ζῆ και ἐνεργῆ, τῆ ἐνεργῶς ζῆ; Ὅ,τι κρίνομεν ὡς κακὸν και δυνάμενον νὰ κωλύσῃ τὴν ὑπαρξιν ἡμῶν και τὴν λογικὴν ζωὴν, τοῦτο ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ θέσωμεν ἐκποδῶν κατὰ τὸν φαινόμενον ἀσφαλέστατον τρόπον τοῦναντίον δὲ ὅ,τι κρίνομεν ἀγαθὸν και ὠφέλιμον εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν και τὴν ἀπόλαυσιν τῆς λογικῆς ζωῆς, τοῦτο ἐπιτρέπεται νὰ χρησιμοποιῶμεν καθ' οἷονδὴποτε τρόπον. Καὶ καθόλου ἐπιτρέπεται ἐκάστῳ κατὰ τὸ ὑπέρτατον τῆς Φύσεως δίκαιον νὰ πράττῃ ὅ,τι κρίνει ὡς συντελεστικὸν εἰς τὴν ἑαυτοῦ ὠφέλειαν.²⁾ Καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος τοῦτο ἀπαιτεῖ, ἵνα ἕκαστος ἀγαπᾷ μὲν ἑαυτὸν ζητῆ δὲ τὸ ἑαυτῷ ἀληθῶς ὠφέλιμον και ἐπιδιώκῃ τὸ ἄγον εἰς μείζονα τελειότητα, ἀπλῶς εἰπεῖν ἀπαιτεῖ ἵνα ἕκαστος τείνῃ, καθ' ὅσον δύναται, εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως. Ἀφοῦ δὲ ἡ ἀρετὴ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ ἐνεργεῖν κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἰδίας φύσεως και ἕκαστος τείνει εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως κατὰ τοὺς νόμους τούτους, ἔπεται 1) ὅτι βάση τῆς ἀρετῆς ὑπάρχει αὐτὴ ἢ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν τάσις και ὅτι ἡ εὐτυχία κεῖται ἐν τῇ δυνάμει τῆς αὐτοσυντηρησίας 2) ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι προθητὴ δι' ἑαυτὴν και οὐδὲν ὑπάρχει προτιμότερον και ὠφελιμότερον αὐτῆς, 3) ὅτι ἡ αὐτοκτονία εἶναι ψυχικὴ ἀδυναμία και οἱ αὐτοκτονοῦντες νικῶνται παντελῶς ὑπὸ ἐξωτερικῶν και τῇ φύσει αὐτῶν ἀντικειμένων αἰτίων.³⁾ Σκοπὸς πάσης ἡμῶν πράξεως εἶναι ἡ διατήρησις και αὔξησις τῆς δυνάμεως, ἣτις δύναμις εἶναι ἡ ἡμετέρα ἀρετὴ. Ἀρετὴν και δύναμιν, παρατηρεῖ ὁ Σπινόζας, λέγω

ῥιπτόμενος λίθος. ἐὰν ἐνόει θὰ ἐνόμιζεν ὅτι ἐξ ἐλευθέρως βουλήσεως πίπτει εἰς τὴν γῆν.

¹⁾ Ὁ ἄνθρωπος κινεῖται πολλαχῶς ὑπὸ ἐξωτερικῶν αἰτίων και φέρεται ὡς τὰ ὑπὸ τῶν ἐναντίων ἀνέμων κινούμενα κύματα ἀγνοῶν τὴν τύχην αὐτοῦ και τὴ μέλλον (eth. 3. prop. 59, schol.) Τείνει λοιπὸν νὰ διατηρήσῃ ἑαυτὸν και ἔλθῃ εἰς ἐσωτερικὴν ἐνέργειαν, νὰ καταστήσῃ ἑαυτὸν ἀσφαλῆ και ἐλεύθερον.

¹⁾ Αὐτ. 4. prop. 21—22.

²⁾ Αὐτ. 4 Append. cap. 8.

³⁾ 4, prop. 18, schol.

τὸ αὐτό, τουτέστιν ἡ ἀρετὴ εἶναι αὐτὴ ἡ οὐσία ἢ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ὅσον ἔχει τὴν δύναμιν τοῦ ἐπιτελεῖν ὅσα δύνανται γὰ νοηθῶσι διὰ μόνων τῶν νόμων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. ¹⁾ Ἀρετὴ εἶναι αὐτὴ ἡ ἀνθρωπίνη δύναμις ὀριζομένη διὰ μόνης τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή διὰ μόνης τῆς τάσεως πρὸς διατήρησιν τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως. ζῆν κατ' ἀρετὴν σημαίνει ὄραν κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἰδίας φύσεως, διατηρεῖν τὴν ἑαυτοῦ ὑπαρξιν καὶ ζητεῖν τὸ ἑαυτῷ ὠφέλιμον. ²⁾ Ὅ,τι δὲ εἶναι σύμφωνον τῇ ἡμετέρᾳ φύσει καὶ αὐξάνει τὴν δύναμιν ἡμῶν, εἶναι ἀγαθόν· τοῦναντίον δὲ ὅ,τι εἶναι ἐναντίον τῇ ἡμετέρᾳ φύσει καὶ ἐλαττοῖ τὴν δύναμιν ἡμῶν, εἶναι κακόν· τέλος ὅ,τι εἶναι διάφορον τῆς ἡμετέρας φύσεως, δὲν δύναται μήτε γὰ προαγάγῃ μήτε γὰ κωλύσῃ τὴν δύναμιν ἡμῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν οὔτε ἀγαθόν εἶναι οὔτε κακόν³⁾. Ἐπειδὴ δὲ ἡ φύσις τῆς ψυχῆς ἡμῶν εἶναι ἡ νόησις, φανερόν ὅτι ἀγαθόν μὲν καὶ ὠφέλιμον εἶναι τὸ προάγον τὴν γνῶσιν, κακόν δὲ καὶ βλαβερόν τὸ κωλύον αὐτήν.⁴⁾ Ὅταν λοιπὸν ἡ ψυχὴ ἔχῃ σαφεῖς ἐννοίας, τότε ἐνεργεῖ κατὰ τὴν ἑαυτῆς φύσιν καὶ ἔχει χαρὰν καὶ τὰ ἄλλα ἐνεργητικὰ συναίσθηματα· τοῦναντίον δὲ ὅταν ἔχῃ ἀσαφεῖς ἐννοίας, τότε πάσχει ὑπὸ τῶν ἐκτὸς πραγμάτων καὶ ἔχει λύπην καὶ τὰ ἄλλα παθητικὰ συναίσθηματα. Ὡστε τὴν μὲν ἀρετὴν ποιοῦσιν αἱ σαφεῖς τὴν δὲ κακίαν αἱ ἀσαφεῖς ἐννοιαί· ἡ μὲν ὀρθὴ γνῶσις εἶναι ἡ βάση τῆς ἀρετῆς ἢ δὲ σφαλερὰ τῆς κακίας· καὶ αὕτη μὲν βλάπτει ἐκείνη δὲ ὠφελεῖ τὸν ἀνθρώπον.

Πρὸς διατήρησιν τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν ἔχομεν ἀνάγκην ἐξωτερικῶν πραγμάτων. Ἐὰν δὲ ἀπιδώμεν εἰς τὴν ψυχὴν ἡμῶν, θὰ πεισθῶμεν ὅτι ἡ νόησις ἡμῶν θὰ ἦτο ἀτελεστάτη, εἰάν ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὑπῆρχε μόνη καὶ μὴ ἐνόει ἄλλο πρὸς ἑαυτήν. Ὑπάρχουσι λοιπὸν ἐκτὸς ἡμῶν πολλὰ πράγματα, ἅτινα εἶναι ἡμῖν ὠφέλιμα καὶ διὰ τοῦτο ἐπιθυμητά· ὠφέλιμα δὲ εἶναι τὰ ἔχοντα φύσιν παραπλησίαν τῇ ἡμετέρᾳ καὶ προφανῶς μάλιστα ὁ ἀνθρώπος. Οὐδὲν ὑπάρχει τῷ ἀνθρώπῳ ὠφελιμώτερον τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ

¹⁾ Αὐτ. def. 8.

²⁾ 4, prop. 20. 24.

³⁾ Αὐτ. prop. 29—31.

⁴⁾ Αὐτ. 4, prop. 24—27. Append. cap. 5.

οὐδὲν δύνανται οἱ ἄνθρωποι κρεῖττον πρὸς διατήρησιν τῆς ἑαυτῶν ὑπάρξεως νὰ εὐχηθῶσιν ἢ τὸ νὰ συμφωνῶσι τόσον πάντες κατὰ πάντα, ὥστε αἱ ψυχαὶ καὶ τὰ σώματα πάντων νὰ ἀποτελῶσιν οἷον μίαν ψυχὴν καὶ ἓν σῶμα, πάντες δὲ ὁμοῦ, καθ' ὅσον δύνανται, νὰ τείνωσιν εἰς διατήρησιν τῆς ἑαυτῶν ὑπάρξεως καὶ πάντες ὁμοῦ νὰ ζητῶσι τὸ κοινὸν πᾶσι συμφέρον. ¹⁾ Πρέπει δὲ τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἀγῆ εἰς τὴν ἐπὶ κοινῷ ἀγαθῷ ἐνέργειαν ὁ λόγος καὶ οὐχὶ ὁ αἴκτος. Διότι μόνον διὰ τοῦ λόγου οἱ ἄνθρωποι συμφωνοῦσιν ἀναγκαίως καὶ πάντοτε πρὸς ἀλλήλους, τοῦναντίον δὲ διὰ τῶν συναισθημάτων ἐνδέχεται νὰ ἀποβαίνωσι πρὸς ἀλλήλους ἐναντίοι. ²⁾ Πρόσθετε ὅτι οἱ κατὰ λόγον ζῶντες εἶναι ὠφελιμώτατοι τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις καὶ πειρῶνται νὰ ἐπιτύχωσιν ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ζῶσι κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου. Τὸ ἀγαθὸν δηλαδὴ, ὅπερ ποθεῖ ἑαυτῷ ὁ κατὰ λόγον ζῶν, τὲ ὁ τὴν ἀρετὴν ἀσκῶν, ἐπιθυμεῖ νὰ ὑπάρχη καὶ τοῖς ἄλλοις καὶ ἐπιθυμεῖ τοσοῦτω ἰσχυρότερον, ὅσω μείζονα ἔχει γνῶσιν τοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ προθυμούμενος νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς ἄλλους διὰ τοῦ λόγου ἐνεργεῖ οὐχὶ μεθ' ὀρμῆς ἀλλὰ φιλανθρώπως καὶ εὐμενῶς. ³⁾ Οἱ ὑπὸ τοῦ λόγου ἀγόμενοι καὶ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου ἐπιζητοῦντες τὸ ἑαυτοῖς ὠφέλιμον οὐδὲν ποιοῦσιν ὅπερ δὲν ἐπιθυμοῦσι καὶ χάριν τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων καὶ διὰ τοῦτο εἶναι δίκαιοι καὶ πιστοὶ καὶ τίμιοι. ⁴⁾

¹⁾ Αὐτ. 4 prop. 28. schol.

²⁾ 4, prop. 32—35.

³⁾ 4, prop 37 schol.

⁴⁾ 4, prop. 18, schol.—Ἐὰν οἱ ἄνθρωποι ἔζωσιν πάντες κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου, δὲν θὰ ἐβλαπτοῦν οὐδένα· ἀλλ' ἐπειδὴ ὑπίνεινται εἰς συναισθηματά, παρσύρονται εἰς ἀντιθέσεις καὶ γίνονται ἐναντίοι πρὸς ἀλλήλους. Ἴνα δὲ ζῶσιν οἱ ἄνθρωποι ἐν ὁμοιοῖα καὶ βοηθηθῶσιν ἀλλήλοις, ἀνάγκη νὰ ἄρῃσι τὸ ἀπεριόριστον τῆς φύσεως δίκαιον τὸ ἐπιτρέπον ἑκάστῳ νὰ ἐπιδιώκῃ ὅ,τι αὐτῷ κρὶνῃ ὠφέλιμον. Ἐπρεπε χάριν τοῦ ἑαυτοῖς συμφέροντος οἱ ἄνθρωποι νὰ παύσωνται πράττοντες κατὰ τὰς ἐπιθυμίας καὶ νὰ ζῶσι κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ νοῦ, νὰ περιστέλλωσι τὰ πάθη καὶ μὴ ποιῶσι πᾶν ὅ,τι δὲν ἤθελον νὰ γίνηται αὐτοῖς, τέλος νὰ ὑπερασπίζωσι παραπλησίως τὸ ἀλλότριον ὡςπερ τὸ οἰκεῖον δίκαιον. Τοῦτο θὰ κατάρθουν, ἐὰν συγῆρχοντο εἰς κοινωνίαν καὶ εἶχον ἀπὸ κοινῆς τὸ ἐπὶ πάντων κατὰ φύσιν ἑκάστου δίκαιον καὶ καθῶριζον αὐτὸ οὐχὶ κατὰ τὴν βίαν καὶ τὴν ὄρεξιν ἑκάστου ἀλλὰ κατὰ τὴν δύναμιν καὶ τὴν βούλησιν ἀπάντων. Ἐπειδὴ δὲ τὸ τοιοῦτο συμβαίνει μόνον διὰ συμφωνίας, ἔπρεπε οἱ ἄνθρωποι

Ἐκ τῶν εἰρημένων καθίσταται φανερόν ὅτι τὴν ἀρετὴν νοεῖ ὁ Σπινόζας παραπλησίως τοῖς Στωϊκοῖς δεικνύων ὅτι αὕτη ἐγκριταί ἐν τῇ κατὰ φύσιν ζῆν, ὅπερ πάλιν σημεῖνει τὸ κατὰ λόγον ζῆν. Οὕτω δὲ διαγράφει τὸν τέλειον καὶ ἰδεώδη τοῦ ἀνθρώπου τύπον, οἷον ἤδη παρέσχον ἐκεῖνοι διὰ τοῦ πολυμνήτου αὐτῶν σοφοῦ. Ὁ σοφὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος τοῦ Σπινόζου θὰ ζῆ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου καὶ γινώσκων ὅτι πάντα προέρχονται ἀναγκαιῶς ἐκ τῆς θείας φύσεως καὶ τελοῦνται κατὰ τοὺς αἰωνίους τῆς φύσεως κανόνας ὃν θὰ εὐρίσκη οὐδὲν ἄξιον μίσους καὶ καταφρονήσεως οὐδὲ θὰ συναισθάνηται πρὸς οὐδένα οἶκτον ἀλλὰ θὰ τείνη, καθ' ὅσον δυνατόν, εἰς τὸ εὖ πράττειν καὶ χαίρειν. Δὲν θὰ καταλαμβάνηται ὑπὸ οἴκτου, διότι οὗτος εἶναι λύπη καὶ κατ' ἀκολουθίαν κακὸς καὶ ἀνωφελής. Εἶνε δὲ φευκτέος ὁ οἶκτος ἄλλως τε καὶ διότι ὁ εὐκόλως καταλαμβανόμενος ὑπ' αὐτοῦ καὶ συγκινούμενος ἐπὶ τῇ ἀθλιότητι ἢ τοῖς δακρύοις τοῦ ἄλλου πράττει πολλάκις πράξεις, ἐφ' οἷς ὑπερον μετανοεῖ· διότι τὸ κατὰ συναίσθημα πραττόμενον δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι εἶναι ἀγαθὸν καὶ διότι εὐκόλως ἀπατώμεθα ὑπὸ ψευδῶν δακρύων. Πρὸς τὴν ἐνστασιν, ὅτι ὁ οἶκτος ὠφελεῖ ὡς ἄγων εἰς τὴν βοήθειαν τῶν ἄλλων, ἀντιλέγει ὁ Σπινόζας ὅτι εἰς τὸ αὐτὸ ἄγει ἢ ὑπαγόρευσις τοῦ λόγου. Εἰς τὴν βοήθειαν λοιπὸν τῶν ἄλλων θὰ τείνη ὁ σοφὸς κινούμενος οὐχὶ ὑπὸ οἴκτου καὶ συμπαθείας ἀλλ' ὑπὸ μόνου τοῦ λόγου. Ὁ οὔτε ὑπὸ τοῦ λόγου οὔτε ὑπὸ τοῦ οἴκτου κινούμενος εἰς τὴν βοήθειαν τῶν ἄλλων καλεῖται ὀρθῶς ἀπάνθρωπος, διότι φαίνεται ἔχων οὐδὲν τὸ ἀνθρώπινον. ¹⁾ Ὡσαύτως δὲν θὰ κρατῆται ὁ σοφὸς ὑπὸ τῆς ἐλπίδος καὶ τοῦ φόβου καὶ τῶν τοιούτων. Τὰ συναισθήματα

γὰ συνάψασιν ἀλλήλοισι συμβόλαιον. καθ' ὃ μεταβιβάζεται τὸ ἀπεριόριστον ἐκαστοῦ δικαίον εἰς τὴν κοινωνίαν. Ἡ κοινωνία ἔχει τὴν ἐξουσίαν τοῦ γὰ διαγράψει κανόνας τῆς κοινῆς ζωῆς καὶ ὀρίξει νόμους στηρίζουσα αὐτούς οὐχὶ ἐπὶ τοῦ λόγου ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀπειλῆς. Ἡ κοινωνία αὕτη ἢ ἐπὶ νόμων καὶ ἐξουσίας ἐρειδουμένη, καλεῖται *Πολιτεία* καὶ οἱ τὸ δικαίον αὐτῆς ὑπερσπιζόμενοι ὀνομάζονται πολῖται. (4, prop. 37, schol 2.) Διαγράφει δὲ ὁ Σπινόζας τὰ διάφορα ἤδη τοῦ πολιτεύματος καὶ ὀρίξει τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας καὶ τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων ἐξείρων ἐντόνως τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας.

¹⁾ 4, prop. 50.

τῆς ἐλπίδος καὶ τοῦ φόβου δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένα λύπης, εἶοτι ὁ μὲν φόβος εἶναι λύπη ἢ δὲ ἐλπίς ἐνέχει φόβον. Πρὸς δ' ἔτι τὰ συναισθηήματα ταῦτα ἐμφαίνουσιν ἔλλειψιν γνώσεως καὶ ἀδυναμίαν ψυχῆς. Οὐχ ἦττον εἶναι μαρτύρια ψυχικῆς ἀδυναμίας ὁ ἀπελπισμὸς καὶ ἡ τέρψις καὶ ἡ τῆς συνειδήσεως τύψις. ¹⁾ Ζῶν λοιπὸν ὁ σοφὸς κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου θὰ τείνη εἰς τὸ νὰ μὴ καταβάλληται ὑπὸ τῶν συναισθημάτων καὶ πρὸς τὸ ἀπὸ τῶν ἄλλων μῖσος καὶ τὴν ὀργὴν καὶ τὴν καταφρόνησιν θὰ ἀντιτάττῃ τὴν ἀγάπην καὶ μεγαθυμίαν. ²⁾ Ἐχων δὲ ὡς κανόνα πάσης πράξεως μόνον ἑαυτὸν θὰ πράττῃ μόνον ὅσα γινώσκει ὅτι εἶναι ἐν τῇ βίῳ ὑπέρτατα καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὅσα κατ' ἐξοχὴν ποθεῖ. ³⁾ Οὕτω πράττων κατὰ τὸν λόγον καὶ ἔχων σαφεῖς ἐννοίας θὰ ᾗ ἀπηλλαγμένος τῶν παθῶν καὶ ἐλευθέρως. ⁴⁾ Διάγων δὲ τὸν βίον ἐλεύθερος θὰ λαμβάνῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν κοινὸν βίον καὶ τὴν κοινὴν ὠφέλειαν καὶ ἐπομένως θὰ ζῆ κατὰ τοὺς νόμους τῆς πολιτείας ⁵⁾ θὰ πράττῃ δὲ τὸ ἀγαθὸν ἀμέσως χάριν τοῦ ἀγαθοῦ ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ οὐχὶ ὑπὸ τοῦ φόβου τοῦ κακοῦ. Κατὰ ταῦτα ὁμοιάζει ὁ σοφὸς πρὸς τὸν ὑγιᾶ, ὅστις τρώγει τὴν προσφιλεῖ αὐτῷ τροφήν καὶ ἀπολαύει οὕτω τῆς ζωῆς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀσθενῆ, ὅστις ἐκ φόβου τοῦ θανάτου τρώγει ὅ,τι ἀποστρέφεται. ⁶⁾ Ἐχων σαφεῖς ἐννοίας οὐ μόνον θὰ ἀπαλλαγῇ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ μίσους καὶ τῶν τοιούτων ⁷⁾ ἀλλὰ καὶ θὰ περιορίζῃ τὰς ὀρέξεις καὶ τὰς

¹⁾ 4. prop. 46, demon.

²⁾ 4, prop. 46, schol.

³⁾ 4, prop. 66, schol.

⁴⁾ Ὑπομνήσεως χάριν παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἐλευθερία δὲν σημαίνει κατὰ Σπινόζαν ἀναγκαστικὴν ἢ ἀπαλλαγὴν ἀπὸ πάσης αἰτίας ἀλλ' ἐνέργειαν κατὰ τὴν ἀνάγκην τῆς οἰκείας φύσεως, ἐσωτερικὴν ἀνάγκην. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν κτώμενος σαφεῖς ἐννοίας καὶ ἀπαλλακτόμενος τῶν παθῶν ἐνεργεῖ κατὰ τὴν τῆς ἑαυτοῦ φύσεως ἀνάγκην, ἣτις χαρακτηρίζεται ὡς ἐλευθερία. Καὶ ἐνταῦθα ὁ Σπινόζας συμφωνεῖ τοῖς Στωϊκοῖς.

⁵⁾ 4, prop. 73 demon καὶ 4, prop. 68, demon.

⁶⁾ 4, prop. 63, schol.

⁷⁾ Ὅσοι ἀκριβοστέραν ἔχομεν τῶν πραγμάτων ἐννοίαν καὶ γινώσκομεν ὅτι πάντα εἶναι ἀναγκαῖα, τοσοῦτον μᾶλλον κρατοῦμεν τῶν συναισθημάτων. Οὕτω π. χ. οὐδεὶς οἰκτιρεῖ τὸ νήπιον διότι ἀδυνατεῖ νὰ λέγῃ καὶ νὰ περὶπατῇ καὶ

ἐπιθυμίας. ¹⁾ Γινώσκων ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη δύναμις εἶναι κεχωρισμένη καὶ ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν αἰτίων ἀπείρως ὑπερβαλλομένη θὰ ὑπομένη ἀταράχως πᾶσαν ἐναντιότητα, θὰ ἔχη τὴν ψυχὴν γαληνιαίαν καὶ θὰ εὐρίσκη τὴν γαλήνην μόνον ἐν τῇ ἀληθείᾳ. ²⁾ Μή τις ὁμοίως ὑπολάβῃ ὅτι ὁ περὶ οὗ λόγος σοφὸς ἀπαρνείται τὸν κόσμον καὶ τείνει νὰ ξενωθῇ ἀπ' αὐτοῦ. Ἐνταῦθα δὴ κεῖται ἡ διαφορὰ τοῦ σοφοῦ τῶν Στωϊκῶν ἀπὸ τοῦ σοφοῦ τοῦ Σπινόζου. Ἐκεῖνος μὲν φεύγει κατὰ τὸ δυνατόν τὸν κόσμον οὗτος δὲ ἀγαπᾷ αὐτὸν ὡς τέλειον καὶ ζητεῖ τὴν χαρὰν ὡς δηλωτικὴν τελειότητος. ³⁾ Ὁ σοφός, λέγει ὁ Σπινόζας, ἀναζωπυρεῖται καὶ ἀναψύχεται ἐκ μετρίας καὶ εὐαρέστου τροφῆς καὶ πόσεως, ἐξ ἀρωμάτων, ἐκ τῆς θέας θαλερῶν φυτῶν, ἐκ κοσμημάτων, μουσικῆς, ἀγωνισμάτων, θεάτρων καὶ ἄλλων τοιούτων, ὧν δύναται ἕκαστος νὰ ποιῆται χρῆσιν ἄνευ βλάβης ἄλλου. Διότι τὸ ἀνθρώπινον σῶμα σύγκειται ἐκ πλείστων μερῶν διαφόρου φύσεως, ἅτινα συνεχῶς δέονται νέας καὶ ποικίλλης τροφῆς, ἵνα τὸ ὅλον σῶμα γίνηται ἐξ ἴσου ἐπιτηδεῖον πρὸς πάντα τὰ ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ προκύπτοντα καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἵνα ἡ ψυχὴ γίνηται ὁμοίως ἐπιτηδεῖα νὰ γινώσκῃ συγχρόνως πολλά. ⁴⁾

Ἐντεῦθεν γίνεται συμφανὲς ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι προῖον σαφῶν ἐννοιῶν, καθαρᾶς νοήσεως. Κατὰ ταύτην ὁ ἄνθρωπος νοεῖ τὰ πράγματα οὐχὶ ὡς μεμονωμένα ἀλλ' ὡς συναφῆ πρὸς ἄλλα ἄπειρα αἰτία καὶ ὡς ἀναγκαῖα. Ἐκ τοῦ εἶδους τούτου τῆς γνώσεως προέρχεται ἡ μέγιστη χαρὰ παρακολουθουμένη ὑπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ ὡς αἰτίας. Ὁ ἄνθρωπος (ὁ σοφός) δηλαδὴ ἔχων σαφεῖς ἐννοίας τοῦ κόσμου ἀπολαύει μέγιστης χαρᾶς καὶ ἀνάγει ταύτην εἰς τὸν Θεὸν ὡς αἰτίαν

νὰ συλλογίζηται. Ἐἶν ὁμοίως οἱ πλείστοι ἐγεγῶντο μεγάλοι καὶ τινας μόνον νήπιοι, ἕκαστος θὰ ἔκτιρε τὰ νήπια ὡς ἀποτελοῦντα σφάλμα καὶ ἑλλειψιν τῆς φύσεως. Αὐτ. 5. prop. 6, schol.

¹⁾ 5, prop. 4, schol. Αἱ ὀρέξεις καὶ αἱ ἐπιθυμίαι καθ' ὅσον μὲν προέρχονται ἐξ ἐννοιῶν ἀσαφῶν, εἶναι πάθη καθ' ὅσον δὲ τούγχετιον γίνονται ἐξ ἐννοιῶν σαφῶν, εἶναι ἀρεταί.

²⁾ 4, Apped. 32.

³⁾ Ὁ σοφός οὐδὲν διανοεῖται ἑλαττοῦ ἢ τὸν θάνατον, ἡ δὲ σοφία αὐτοῦ εἶναι μελέτη οὐχὶ τοῦ θανάτου ἀλλὰ τῆς ζωῆς. Eth. 5, prop. 40. πβλ. καὶ 4 prop. 67.

⁴⁾ 4 prop. 45 schol 2.

χαρά δὲ τοιαύτη εἶναι νοερά ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν (amor intellectualis Dei).¹⁾ Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι ἄμοιρος συναισθημάτων, οὔτε χαίρει οὔτε λυπείται οὔτε ἀγαπᾷ οὔτε μισεῖ· ἂν δέ τις ἀγαπῶν τὸν Θεὸν ἐπεθύμει νὰ ἀνταγαπᾶται ὑπ' αὐτοῦ, θὰ ἐπεθύμει ὅπως ὁ Θεὸς, ὄν ἀγαπᾷ, μὴ ἦ Θεός.²⁾ Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν νοερά ἀγάπη διαφέρει κατὰ τοῦτο πάσης ἄλλης ἀγάπης, ὅτι εἶναι αἰωνία· ὡσαύτως καὶ ἡ μακαριότης διαφέρει τῆς χαρᾶς, διότι αὕτη μὲν εἶναι μετάδοσις εἰς μείζονα τελειότητα ἐκείνη δ' εἶναι κτήσις αὐτῆς τῆς τελειότητος.³⁾ Ἄντι τῆς προσωπικῆς λοιπὸν καὶ συνήθους ἀγάπης, ἡ παρακολουθεῖ πολλάκις λύπη, ἐμφανίζεται ἤδη ἡ μακαρία ἀγάπη πρὸς τὸ αἰώνιον καὶ ἀναλλοίωτον, ἡ ἀδιάταρακτος ὑπὸ τῆς ζηλοτυπίας καὶ ἀθόλωτος ὑπὸ τοῦ φθόνου ἀτίδριος ἀγάπη. Ἀλλὰ τὸ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, τ. ἔ. ἡ ἡμετέρα ψυχῆ, εἶναι τὸν τρόπον τοῦ Θεοῦ, εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός, ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖ τοῦτον τὸν τρόπον. Κατὰ ταῦτα δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ νοερά ἀγάπη τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι αὐτὴ τοῦ Θεοῦ ἡ ἀγάπη, δι' ἧς ὁ Θεὸς ἀγαπᾷ ἑαυτὸν οὐχὶ καθ' ὅσον εἶναι ἄπειρος ἀλλὰ καθ' ὅσον δύναται νὰ ἐξηγηθῆ διὰ τῆς οὐσίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς θεωρουμένης ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς αἰωνιότητος· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ νοερά τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη εἶναι μέρος τῆς ἀπείρου ἀγάπης, δι' ἧς ὁ Θεὸς ἀγαπᾷ ἑαυτόν. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι ὁ Θεός, καθ' ὅσον ἀγαπᾷ ἑαυτόν, ἀγαπᾷ τοὺς ἀνθρώπους, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἡ νοερά ἀγάπη τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό. Ἐν ταύτῃ τῇ σταθερᾷ καὶ αἰωνίᾳ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπῃ ἡ ἐν τῇ ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ὑπάρχει ἡ ἡμετέρα σωτηρία ἢ μακαριότης ἢ ἐλευθερία.⁴⁾ Διὰ τῆς νοερᾶς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης ἐκδηλοῦται ἡ ἀληθῆς ἡμῶν φύσις, ἣτις δὲν ὑπόκειται τῷ χρόνῳ ἀλλ' εἶναι ἀθάνατος. Ἐν τῷ Θεῷ δηλαδὴ ὑπάρχει ἀναγκαίως ἡ ἔννοια ἢ ἰδέα ἢ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρωπίνου σώ-

1) 2, prop. 32.

2) Ἀὐτ. 5, prop. 17 καὶ 19.

3) Ἀὐτ. prop. 33.

4) Ἀὐτ. prop. 36.

ματος ἐκδηλοῦσα κατὰ τὴν μορφήν τῆς αἰωνιότητος. Ἡ ἰδέα αὕτη ἵτις ἀναφέρεται εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς, νοεῖται κατὰ τινὰ αἰωνίαν ἀνάγκην δι' αὐτῆς ταύτης τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ εἶναι ἀναγκαίως αἰωνία· προϋπήρχε τοῦ σώματος καὶ θὰ ὑπάρχη καὶ μετὰ τὴν φθορὰν αὐτοῦ αἰωνία. ¹⁾ Ἡ τοῦ ἀνθρώπου δηλαδὴ ψυχὴ δὲν φθείρεται ὅλως μετὰ τοῦ σώματος ἀλλὰ μένει τι αὐτῆς ὅπερ εἶναι αἰώνιον. Τὸ νοητικὸν τῆς ψυχῆς μέρος εἶναι ἀθάνατον, ἐνῶ ἡ φαντασία, ἡ μνήμη, πᾶσα ἀγάπη πλὴν τῆς πρὸς τὸν θεὸν νοεραῶς ἀγάπης δὲν διαμένουσι μετὰ θάνατον ἀλλ' ἀπόλλυνται. ²⁾ Οὕτως ἡ ψυχὴ εἶναι αἰωνία, καθ' ὅσον νοεῖ τὰ πράγματα κατὰ τὴν μορφήν τῆς αἰωνιότητος· διότι, ὅσῳ πλείονα πράγματα γινώσκει σαφῶς, τοσοῦτω μείζον μέρος αὐτῆς διαμένει ἀθάνατον. ³⁾ Καὶ ἂν ἠγνοοῦμεν ὅτι ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὑπάρχει ἀθάνατος, ὅμως θὰ ἠσχοῦμεν οὐχ ἥτιον τὴν ἀρετὴν· διότι δὲν εἶναι ἡ μακαριότης ἀμοιβὴ τῆς ἀρετῆς ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἀρετὴ εἶναι μακαριότης ⁴⁾ Βεβαίως ἡ ὁδὸς ἡ ἀγούσα εἰς τὴν μακαριότητα—παρατηρεῖ ὁ Σπινόζας τερματίζων τὴν Ἠθικὴν—εἶναι σφόδρα δύσβατος ἀλλ' οὐχὶ καὶ δυσεύρετος. Καὶ εἶναι πάντως δύσκολον ὅ,τι πολὺ σπανίως εὐρίσκεται. Ἐάν ἡ σωτηρία ἦτο εὐχερῆς καὶ ἄνευ πολλοῦ πόνου ἐπιτευκτὴ, δὲν θὰ παρημελεῖτο σχεδὸν ὑπὸ πάντων. Ἀλλὰ πάντα τὰ ὑψηλὰ εἶναι δύσκολα καὶ σπάνια.

6. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ. Τοιοῦτό τι εἶναι ἐν ἀμυδρᾷ σκιαγραφίᾳ τὸ φιλοσόφημα, ὅπερ ὁ Σπινόζας ἀνέπτυξε.

¹⁾ Αὐτ. prop. 22 καὶ 23.

²⁾ Αὐτ. prop. 34. 40.

³⁾ Αὐτ. prop. 31, schol. prop. 38, dem — Ἐπειδὴ ὁ τελειότατον ἔχων σῶμα δύναται γὰρ νοῆ σαφέστατα, ἔπειτα ὅτι ὁ τοιοῦτος ἔχει ψυχὴν, ἥς τὸ μέγιστον μέρος εἶναι ἀθάνατον. Αὐτ. prop. 39.

⁴⁾ Αὐτ. 41 καὶ 42 Ἐντεκῶθεν διακλάμπει ἡ διαφορὰ τοῦ σοφοῦ ἀπὸ τῶν πολλῶν· ἕκαστος μὲν ἄγεται ὑπὸ μόνου τοῦ λόγου, οὗτοι δὲ ὑπὸ τοῦ φόβου καὶ τῆς ἐλπίδος. Οἱ πολλοὶ ἐκλαμβάνουσι τὰς ἀρετάς ὡς βάρη, ἅτινα ἐλπίζουσι ὅτι θὰ ἀποβάλλωσι μετὰ θάνατον καὶ ὅτι θὰ λάβωσιν ἀμοιβὴν τῆς ἑαυτῶν δουλείας. Ἄν ἔλειπεν αὐτοῖς ὁ φόβος καὶ ἡ ἐλπίς, θὰ ἀπετίθεντο τὸ βᾶρος τῆς εὐσεβείας καὶ θὰ ἐκκονίζον πάντες κατὰ τὴν ἀκολασίαν ὑπακούοντες τῇ τύχῃ μᾶλλον ἢ ἑαυτοῖς. Αὐτ. prop. 41, schol.